

DÎVÂNU LUGÂTÎ’T-TÛRK’TE GEÇEN “ALEVÎ ŞEHİRİ” ÜZERİNE BİR İNCELEME*

AN INVESTIGATION ON “ALEVI CITY” WHICH TAKES PLACE
IN *DIVANU LUGATI’ T TURK*

Özlem DEMİREL DÖNMEZ**

Öz

XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan *Dîvânu Lugâti’-Türk*’te yer alan Türk dünyası haritasında “Beldetü’l ‘Aleviyye” şeklinde bir yer ismi geçmektedir. “Alevi Şehri” şeklinde Türkçeye aktarabileceğimiz “Beldetü’l ‘Aleviyye”nin Kâşgarlı Mahmud’un haritasındaki mevcudiyeti pek çok bakımdan önem arz etmekle birlikte konuyla alakalı herhangi bir açıklama veya çalışmaya rastlanmamaktadır. “Alevi Şehri”nin coğrafi konumu, bu coğrafyanın günümüz haritasında nereye karşılık geldiği, söz konusu yerleşim yerinin tarih boyunca hangi medeniyetlere beşiklik ettiği ve neden bu şekilde isimlendirilmiş olabileceği çalışmamızda cevaplandırmaya çalıştığımız sorular arasında bulunmaktadır.

Çalışma, giriş, metodoloji, “Alevi Şehri”nin coğrafi konumu, tarihçesi ve sonuç olmak üzere beş başlıktan oluşmaktadır. Girişte, araştırmaya konu olan kavramlar açıklanırken metodolojide, çalışmada hangi yöntemlerin kullanıldığı üzerinde durulmaktadır. Kuzeyinde Câfu, batısında Kadınlar Şehri, kuzeydoğusunda Cabarka, güney doğusunda Beşbalık, güney batısında İli Nehri’nin bulunduğu “Alevi Şehri”nin coğrafi konumunun tespiti üçüncü başlığımızın konusunu oluşturmaktadır. Dördüncü başlık altında, Orta Asya’da İslamiyet’in yayılışı, Orta Asya’daki Arap varlığı, Çin münasebetleri ve Hoca Ahmed-i Yesevî çerçevesinde, “Alevi Şehri”nde tarih içerisinde hangi milletlerin yaşamış, bu coğrafyanın hangi tarihsel olaylardan etkilenmiş, hangi göçlere maruz kalmış olabileceği ele alınmaya çalışılmaktadır. Sonuçta ise “Alevi Şehri” üzerine kurmuş olduğumuz hipotezlerimiz neticesinde ulaştığımız tespitler yer almaktadır.

Çalışmanın şu ana kadar üzerinde durulmamış önemli bir konuya temas etmesi ve Alevilik kavramıyla alakalı yeni bilgileri sunması açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Alevi şehri, *Dîvânu Lugâti’-Türk*, İslamiyet, Orta Asya.

Abstract

In *Dîvânu Lugâti’-Türk* which was written in XI. century by Kâşgarlı Mahmud, the name of a city “Beldetü’l ‘Aleviyye” appears. “Beldetü’l ‘Aleviyye” which can be translated as “Alevi City” has great importance in Kâşgarlı Mahmud’s map. However, there is no research and explanation on this city. The present study tries to investigate the location of the “Alevi City”, the geographical location coincides in today’s map, the civilizations that has lived in it, and the origin of the name of the city. The study is composed of following sections: introduction, methodology, the location of “Alevi City”, its history and conclusion. In the introduction part, the concepts relating to the subject of the study was explained and in the methodology part, the methods used in the present study was explained. The identification of geographical location of “Alevi City” is our third section. The following geographical features exists around Alevi City: In the North Cafu city, in the West Kadınlar city, in the Northeast Cabarka, in the South East Beşbalık, in the South West İli River. Under the fourth title,

* Makalenin Geliş Tarihi: 11.10.2018, Kabul Tarihi 12.11.2018. DOI: 10.31624/tkhhbvd.2018.23

** Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ozlem.demirel@inonu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1965-2554>

the expansion of Islam in Central Asia, the existence of Arabs in Central Asia, relations with China and, nationalities lived in Alevi City, historical events that affected the geographical location, and immigrations it was exposed to was dealt with according to the framework of Hodja Ahmed-i Yesevi. In the conclusion, part contains the evaluation that we reached on the base of our hypothesis about the Alevi City. We believe that the study is important since it deals with an important topic that has not been discussed until now and it presents new information related to the concept of Alevism.

Keywords: Alevi city, *Dîvânu Lugâti t-Türk*, Islam, Central Asia

1. Giriş

Alevilik konusunda pek çok çalışma ve farklı bakış açıları görülmektedir. Kimi araştırmacılar Aleviliği, “Bir inanç sistemi ve yaşam biçimi olarak kökeni XIII. yüzyıla kadar dayanan, dini içeriği yanında geleneksel kültürden de izler taşıyan bir inançlar ve pratikler manzumesi olarak” (Duman, 2011: 193) görürken, kimileri de “Zaman içerisinde kısmen değişen güçlü bir sosyal sistem” (Gül, 2014: 68) olarak değerlendirmektedir. Bazı bilim adamları, Aleviliğin yaklaşık X. yüzyıldan itibaren başlayan bir süreç içerisinde doğduğunu ve Aleviliğin doğuşunda Türklerin İslamiyet’e girişlerinin önemli bir rolü olduğunu (Turan vd., 2008: 12) bazıları ise Aleviliğin kavram olarak XIX. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlandığını (Kineşçi, 2017: 251) ifade etmektedir.

Netice itibarıyla İslam coğrafyasında, tarihi süreç içinde Alevilik dairesi içinde, Hz. Ali’yi, ilah olarak kabul eden en aşırı kesimden, onun faziletli, üstün vasıflı, Allah’ın dostu, velisi ve Hz. Peygamberden hemen sonra gelen halife olması gerektiğine inanan ama bütün bunlara rağmen onun normal bir insan olduğunu kabul edenlere varıncaya kadar geniş bir yelpazede birbirinden çok farklı Alevilik anlayışları bulunmaktadır (Bozgeyik, 2000:179).

Türkçe kaynaklar dikkate alındığında ise Alevilik kavramı ilk olarak Orta Asya coğrafyasında kaleme alınan eserlerde tespit edilmektedir. Bu eserlerden birincisi Alevilik kavramının “ehlibeyt” anlamında kullanıldığı *Kutadgu Bilig*’dir. *Kutadgu Bilig*’de, “Aleviler Birle Katılmaknı Ayur” başlığı altında, Peygamber nesli ile nasıl ilişki kurulması gerektiğinden bahsedilerek ehlibeyti gönülden sevmenin ve onlara yardımda bulunmanın öneminden bahsedilmektedir (Arat, 1979: 436). İkincisi ise içerisinde yer alan haritada “Beldetü’l ‘Aleviyye” diye bir yer isminin geçtiği *Dîvânu Lugâti t-Türk* olup çalışmamızın konusunu da Kâşgarlı Mahmud’un haritasındaki bu yer ismi oluşturmaktadır.

Kâşgarlı Mahmud eseri için dil derlemeleri yaparken gezdiği veya bu lehçeleri konuşan farklı boylardan olan kişilerden edindiği bilgiye dayanarak XI. yüzyıl Türk dünyasının kültür havzasını ve bu havzanın etki alanını tespit etme yoluna gitmiştir. Aşağı yukarı 4 milyon kilometrekarelik bu kültür havzasının sınırlarını Batı-Doğu, Güney-Kuzey ekseninde belirleyerek harita üzerinde göstermiştir (Nalbant, 2014: 555).

Kâşgarlı Mahmud’un Türk dünyasına yer verdiği haritasında dağlar kırmızı, kumluk yerler sarı, nehirler mavi, denizler yeşil renkle gösterilmekte olup haritada Türk boylarının yaşadığı yerler ve onların çevresinde yer alan milletler yer almaktadır. Kâşgarlı, “Rum yakınından Maçin’e kadar bütün Türk ülkeleri beş bin fersah uzunluğunda ve üç bin fersah enindedir; toplam olarak sekiz bin fersahtır. Bunların hepsini, bilinsin diye, yerin şekli olan dairede beyan ettim.” (Ercilasun vd., 2014: 11) diyerek haritasından bahsetmektedir. Kâşgarlı Mahmud, eserinde haritada gösterdiği yer isimlerinin bazıları hakkında açıklamalar yaparken, bazı yer isimleri hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Kâşgarlı Mahmud’un Türk dünyasına yer verdiği haritasında isminin geçmesi dışında kendisiyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlamadığımız yer isimlerinden biri de “Beldetü’l ‘Aleviyye”dir.

“Beldetü’l ‘Aleviyye”, Arapça isim tamlaması şeklindedir. Belde kelimesi Arapça isim olup, “ülke, şehir, kasaba, köy” anlamlarına gelmektedir (Redhouse, 2011: 381). Kâşgarlı Mahmud’un haritası Türkçeye aktarılırken haritada yer alan “Beldetü’l ‘Aleviyye”, “Aleviler Şehri” şeklinde çevrilmektedir (Akalin 2008). Haritada Alevi sözcüğünün aslına uygun olarak علویه, Arapça “ayın” harfiyle yazıldığı görülmektedir. Arapça ism-i mensup olan Alevi sözcüğü, Ali’ye ait olan anlamına gelmekte olup kaynaklarda da genellikle bu yönde anlamlandırılmakta, Hz. Ali’yle ilişkilendirilmektedir. Alevi, “Hz. Ali’nin torunları” (Steingass, 2005: 865), “Halife Ali Ebu Talip’in adından Aleviliği benimsemiş olan, Alevilikle ilgili, Aleviliğe ilişkin olan” (Korkmaz 2005: 51), “Hz. Ali ve Hz. Fatma’nın neslinden gelen kimse” (Ayverdi 2006: 100) şekillerinde tanımlanmaktadır. Aleviyye sözcüğü ise ism-i mensup olan Alevi sözcüğünün dışı olmasından dolayı sonuna eklenen “e, te” harfiyle oluşmuş olup anlam olarak herhangi bir farklılık arz etmez. Dolayısıyla Arapça bir tamlama olan “Beldetü’l ‘Aleviyye”yi, genel temayüle uygun olarak “Alevi Şehri” şeklinde Türkçeye aktarabiliriz. Burada kullanılan Alevi kelimesi eserin yazılmış olduğu XI. yüzyıl dikkate alındığında “ehlibeyt” olarak anlaşılmalıdır.

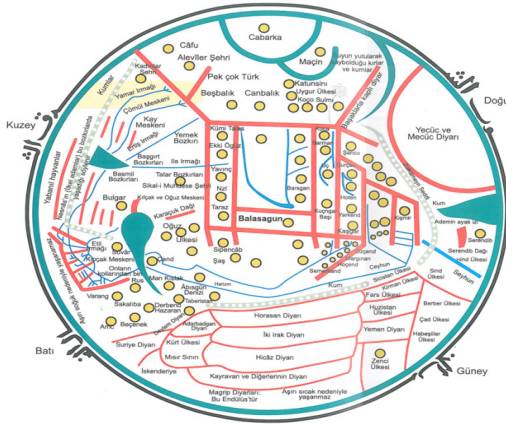
2. Çalışmanın Metodolojisi

Makale, tarama ve tespit yöntemlerinin kullanıldığı teorik bir çalışma olup coğrafya, tarih ve dil verilerinin bir arada kullanılmasını gerektiren geniş bir araştırmanın sonuçlarını içermektedir. Çalışma, giriş, metodoloji, “Alevi Şehri”nin coğrafi konumu, tarihçesi ve sonuç olmak üzere beş başlıktan oluşmaktadır. Girişte, araştırmaya konu olan kavramlar açıklanırken metodolojide, çalışmada hangi yöntemlerin kullanıldığı üzerinde durulmaktadır. Üçüncü başlığımızın konusunu, Kâşgarlı Mahmud’un haritasındaki veriler ile bölgeye ait günümüz haritaları karşılaştırılarak “Alevi Şehri”nin coğrafi konumunun tespit edilmesi oluşturmaktadır. Dördüncü başlık altında, Orta Asya’da İslamiyet’in yayılışı, Orta Asya’daki Arap varlığı, Çin mü-nasebetleri ve Hoca Ahmed-i Yesevî çerçevesinde, “Alevi Şehri”nde tarih içerisinde hangi milletlerin yaşamış, bu coğrafyanın hangi tarihsel olaylardan etkilenmiş, hangi göçlere maruz kalmış olabileceği ele alınmaktadır. Sonuçta ise “Alevi Şehri” üzerine kurmuş olduğumuz hipotezlerimiz neticesinde ulaştığımız tespitler yer almaktadır.

3. “Alevi Şehri”nin Coğrafi Konumu

“Alevi Şehri”nin yerini belirleyebilmek için öncelikle Kâşgarlı Mahmud’un haritasında gösterilen hangi yerleşim yerlerine yakın olduğunu ve bu yerleşim yerlerinin günümüzde nereye karşılık geldiğini tespit etmemiz gerekmektedir.

“Alevi Şehri”nin kuzeyinde Câfu, batısında Kadınlar Şehri, kuzeydoğusunda Cabarka ve Maçın, güney doğusunda Beşbalık, güney batısında İli Nehri bulunmakta olup “Alevi Şehri”nin batı ve güney doğusunda bulunan dağların arasında korunaklı bir bölgede yer aldığı görülmektedir.

I. Harita: Kâşgarlı Mahmud’un Haritası

Câfu’nun neresi olduğu hakkında elimizde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Haritada Câfu’dan sonra “Alevi Şehri”ne en yakın yerleşim yeri Beşbalık’tır. Beşbalık’ın Türklerin önemli şehirlerinden biri olması ve bundan dolayı bilim adamlarının özellikle üzerinde durduğu bir coğrafya olması, Beşbalık’tan yola çıkılarak “Alevi Şehri”nin yerinin tespit edilebileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Balık sözcüğü Türklerde şehir anlamında ilk defa Orhon Yazıtları’nda geçmektedir: “otuz yaşıma bês balık tapasüledim BK D 28; şantun balıka taloy ügüzke tegürtüm T1 D 2” (Aydın 2015: 98, 120). Dolayısıyla Beşbalık da “beş şehir” anlamına gelmektedir. Beşbalık’ın tek bir şehri mi yoksa beş şehirden oluşan bir şehirler topluluğunu mu ifade ettiği konusu belli değildir (Aydın, 2016: 48).

Beşbalık tarihte önemli bir Uygur şehri olarak bilinmektedir. “Miladi 550 sıralarında Turfan ilinin Göktürk Kağanlığı idaresine geçtiği anlaşılmaktadır. Bu devirde Beş-balık bir Budist kağanın şehri olsa gerek çünkü bu şehre “Kagan-stupa” adı da veriliyordu. Miladi 840 sıralarında, kuzeyde Orkun ırmağı kıyılarında başkenti bulunan Uygur Kağanlığı, Kırgızlar tarafından yıkılınca, Uygurlar dış vilâyetlerinden olan illere ve bu arada, 760 sıralarından beri Uygur hâkimiyeti altına girip çıkan Turfan

iline göç ettiler. Turfan ilinde kurulan Uygur Kağanlığı en önemli Türk kültür merkezlerinden biri olacaktır. Bu Kağanlığın başkentleri Koço ile Beşbalık idi” (Esin,1978: 120).

Uygurların medeniyet seviyelerine bağlı olarak Beşbalık, hem sosyo-kültürel hem de ekonomik bakımdan gelişmiş bir Uygur şehriydi. XI. yüzyılda, Uygurların başlıca şehirleri Sülmi, Koçu, Can-Balık, Beş-Balık ve Yeni-Balık olup Uygur ilinde musiki, sanat ve çiftçilik gelişmiş bir durumda idi. Burada ipekçilik, meyvecilik ve şarapçılık da inkişaf ettirilmişti(Sümer, 1962: 214).Beşbalık’ın bugünkü coğrafi konumu hakkında, muhtelif görüşler mevcut olmakla birlikte Cimisar dolaylarında olduğu kabul edilebilir:

“Beşbalık’ın adı, Çin kaynaklarında Beiting, Han sülalesi zamanında Chin-man, Moğol döneminde ise Panjikant olarak geçmektedir. Önceleri Ürümçi olduğu öne sürülen Beşbalık’ın, V. Abdurrahman’ın verdiği bilgilere göre, Tanrı dağlarının eteğinde eski bir şehir olduğu ve bu şehrin kalıntılarının Cimisar kasabasının kuzeyindeki Hou-potzu’da bulunduğu bilinmektedir” (Aydın, 2016: 48).

Cimisar, Çin Halk Cumhuriyeti’nin Sincan Uygur Özerk Bölgesi’nin kuzeydoğusunda Sancı Hui Özerk İli’nde bir ilçe olup batısında Fukang şehri, doğusunda Guçung İlçesi, kuzeyinde Koptokay İlçesi, güneyinde Urumçi İli ve Turfan şehri ile sınırdır.

II. Harita: Cimisar

Kâşgarlı’nın haritasına göre “Alevi Şehri”nin güney batısında İli Nehri yer almaktadır. İli Nehri’nin kuzeyinde kalan “Alevi Şehri”ne doğru yaklaşırken güneyden kuzeye doğru uzanan kırmızı hatlarla karşılaşırız. Kâşgarlı’nın haritasında dağların kırmızı renkte gösterildiğini hatırlarsak “Alevi Şehri”nin batısında, güneyden başlayıp kuzeye doğru uzanan, bir kolu ise doğuya yönelen dağların olduğu görülmektedir. Haritaya göre “Alevi Şehri”, bu iki dağın arasında, vadide, yer almaktadır.

Günümüz haritasında Alataw Shankou olarak geçen bu dağlar, Çungarya Aladağları’dır. Kazakistan’ın doğusunda Tanrı Dağları’nın kuzeye uzanan yaklaşık 300 km uzunluğundaki bölümünü oluşturmakta olan Çungarya Aladağları, güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanan birkaç sıradağdan meydana gelmiştir. Bu durumda

“Alevi Şehri”ni, Aladağlar ile Cimisar arasında kalan yerleşim yerlerinin kuzeyinde aramak gerekmektedir.

Cimisar’ın hemen kuzeyinde Kurbantogut Çölü bulunmaktadır. Daha da kuzeye gittiğimizde Cimisar’la aynı hizada Ondorkara, kuzeybatıda ise batıya doğru sırasıyla Utubulak, Hoboksar, Karamay, Toli ve Emin yer almaktadır. Bu yerleşim yerleri içerisinde en batıda bulunan Karamay, Toli ve Emin, coğrafi konum olarak “Alevi Şehri”nin yerini anımsatmaktadır ancak Kâşgarlı’nın haritasında Beşbalık ile “Alevi Şehri” arasında yaklaşık 130-140 derecelik bir açı yer almaktadır, günümüz haritasında ise Cimisar ile aynı açıyı oluşturan yerleşim yerinin Emin olduğu görülmektedir. Dörbiljin olarak da bilinen Emin, Sincan Uygur Özerk Bölgesi’nin kuzeyinde yer alan Tarbagatay İli’ne bağlı bir ilçe olup Tarbagatay Dağları ile Emin Vadisi’nin güney yamaçlarında kurulmuştur.

Çin T’ang hanedanlığı döneminde Ç’u-mu-kunların oturduğu Emin veya Emil şehri 1122’de Kara-Kitanlar tarafından kurulmuş olup Tarbagatay’da Çuguçak’ın güneyinde Emil nehrinin sahilleri üzerindeydi. Siu hanedanı tarihine göre, Tarbagatay’a yerleşen Ç’u-mu-kunlar burada Karluklarla kaynaşmıştır (Chavannes, 2007:299).

Kâşgarlı Mahmud’un haritasına göre “Alevi Şehri”nin coğrafi konumu, vadide yer alması ve her iki haritada da aynı açığa denk gelmesinden dolayı Emin’e işaret etmekle birlikte kesin olarak bir yer bildirmemiz mümkün değildir. Bu nedenle “Alevi Şehri”ne karşılık gelen yerleşim yeri olarak, Emin’in de içerisinde yer aldığı daha geniş bir alanı yani Tarbagatay bölgesini kabul etmemiz daha doğru olacaktır. Tarbagatay, bugün Çin’in Sincan Uygur Özerk Bölgesi’nin kuzeyinde Kazak Özerk İli içerisinde, Çöçek ve Usu şehirleri ile Dörbiljin, Çağantogay, Saven, Toli ve Kobuksar ilçelerinin bağlı olduğu bir ildir.

4. “Alevi Şehri”nin Tarihçesi

Tarbagatay, Türk tarihi açısından önemli bir bölge olmakla birlikte tarih sahnesindeki ilerleyişini adım adım takip etmek kaynakların yetersizliği dolayısıyla mümkün görünmemektedir. Rus tarihi kaynaklarında Çuguçak olarak geçen Tarbagatay adı 1764 yılına dayanmakta ve Moğolcada Taerbahan köstebek anlamından Taerbahat+ay köstebeği bol yer manasına gelmektedir (Karatayev, 2013: 4).

“Doğu Kazakistan’ın Tarbagatay yamaçları eski göçebe kültürlerinin altın beşiği sayılmaktadır. Coğrafi konumunun elverişliliği itibarıyla çok eski zamanlardan beri İskit-Saka kavimlerinin sürekli göçlerinin kilit noktası ve çeşitli etnik-kültürel ilişkilerin varlığını yansıtan bir alan olmuştur. Bölgede 2003 yılında bulunan M.Ö. VIII.-VII. yüzyıllara tarihlendirilen Şilikti Baygetöbe Kurganı ile bölgedeki Türk varlığının asırlar öncesine dayandığı belgelenmiştir” (Gürsoy, 2012: 41, 42, 52).

Çin kaynaklarına göre M.Ö. III. yüzyıl sonlarında Asya Büyük Hun İmparatorluğu’nun batı kanadını teşkil eden bir Türk kolu olan Ogurlar, Tarbagatay’ın kuzeyi ile Kobdo havalisinde oturuyorlardı (Kafesoğlu, 1998: 199). Milattan öncesine işaret

eden bu tarihten XI. yüzyıla kadar hayli uzun bir zamanın geçmiş olduğu göz önünde bulundurularak bu zaman zarfında söz konusu bölgede farklı uygarlıkların konup göçmüş olabileceği de ihtimal dahilindedir. Yine Çin kaynaklarından 656’da Tarbagatay’da Çu-mu-kunların Karluklarla birlikte yaşadığını öğrenmekteyiz (Chavannes, 2007: 296, 299). Çu-mu-kunlar, Tarbagatay bölgesinde yaşayan ve Türkişlerin Dulo grubunu oluşturan beş boydan biri idiler (Tezcan, 2012: 48).

Tarbagatay bölgesiyle ilgili ‘‘Alevi Şehri’’ne ışık tutabilecek asıl tarihi bilgi ise Talas Savaşı ile alakalıdır. Talas Savaşı’nda (133/751) Müslüman Arapların yanında yer alan Karluklar, Çin kaynaklarına göre, Göktürk Federasyonu’nun önemli gruplarından birini oluşturuyor ve Beşbalık’ın kuzeybatısında daha yoğun biçimde de Altay dağlarının batısındaki Kara İrtiş nehriyle Tarbagatay yöresinde yaşıyorlardı (Salman, 2001: 509). Talas Savaşı’ndan sonra boylar halinde İslamiyet’i kabul eden ilk Müslüman Türk toplumu olan Karluklar üzerinde İslamiyet’in önemli tesirleri olduğunu (Sarı, 2017: 489) göz önünde bulundurursak Tarbagatay bölgesinin, M.S. VIII. yüzyılda ilk Müslüman Türklerin yaşadığı bir yer olduğunu düşünebiliriz. Her ne kadar Karluklar, Talas Savaşı’ndan sonra güneye doğru giderek 780 yılında Çu Vadisinde Karluk Devleti’ni kurmuş olsalar da (Salman, 2014: 6) Müslüman Karluklardan Tarbagatay bölgesinde kalanların da olması kuvvetle muhtemeldir.

Tarbagatay bölgesinde, Müslüman Karluklar dışında, özellikle İslamiyet’i ehlibeyt merkezli yaşayan veya ehlibeyte mensup olan başka Müslümanlar da var mıydı? Var olduğunu kabul edersek buraya ne zaman ve nasıl geldiler?

Orta Asya’daki Arap varlığına kronolojik olarak kısaca değinecek olursak, ilk Arap fetihlerinin VII. yüzyılın üçüncü çeyreğine doğru başlayıp Horasan, Cürcan ve Dihistan gibi bölgelere yönelmiş olduğu görülmektedir (Recebov, 2011: 202). İlk ciddi akımların ise Emevilerin Horasan valisi Kuteybe b. Müslim (669-715) tarafından başlatıldığı ve Beykent, Buhara, Semerkand gibi önemli merkezlerde sistemli bir İslamlaştırma hareketine girişildiği görülmektedir (Kitapçı, 2004: 85, 86). Bu bölgelerin, Buhara, Semerkand, Tarbagatay ile arasındaki uzaklık yaklaşık 2000 kilometre civarındadır.

VIII. yüzyıla geldiğimizde Talas Savaşı’ndan sonra Türk Arap mücadelesi yerini işbirliği ve dostluğa bırakmış, sağlanan barış ortamında İslamiyet Türkler arasında hızla yayılmaya başlamıştır (Taşağıl, 2010: 501).

Talas Savaşı, Türklerle Arapların yakınlaşmalarını sağlarken Çinlilerle Arapların arasının açılmasına sebep olmuştur. Ancak çok kısa bir süre sonra Çinlilerle Araplar arasındaki ilişkilerin olumlu yönde geliştiği görülmektedir. Bunun ilk adımını Araplar atarak 752 yılında Çin’e bir heyet gönderirler böylece Araplar ile Çin arasındaki dostça münasebetler yeniden başlatılır (Lee, 1988: 42).

‘‘755 yılında Çin Tang Hanedanlığında ortaya çıkan ve hanedanlığı zor durumda bırakan An Lushan isyanının bastırılması için hanedanlık tarafından Araplardan yar-

dım istenmiş, Araplar da T'ang Hanedanlığının yardım çağrısına karşı bazı rivayetlere göre 4.000 bazı rivayetlere göre 10.000 askerle isyanın bastırılmasına yardım etmiştir" (Ceylan, 2016: 31).

Bu noktada bizi ilgilendiren konu, bu isyanının bastırılmasından sonra Arap ordusunun Çin topraklarında kalıp geri dönmeyişidir.

Halife Mansur zamanında Çin İmparatoruna yardım amacıyla gelen bu Müslüman askerlerin torunları bugünkü Çin Müslümanlarının esasını teşkil etmektedir. T'ang sülalesi tarihine göre 787'de 4000 kadar aile Sianfu'da yerleşmişti. Bu ailelerin çoğu Horasan, Buhara ve Kâşgar gibi İslâm ülkelerinden gelmişti (Wang, 1960: 159).

Sianfu'nun İpek Yolu'nun başlangıç noktası olan Şi'an bölgesi sınırları içerisinde kalan bir yer olduğu düşünülürse Tarbagatay ile arasında yaklaşık 3000 kilometrelik bir uzaklığın olduğu görülmektedir.

Orta Asya'daki Arap Müslümanların varlığının bir diğer sebebi de ticaret olup tarihi ipek yolu dolayısıyla Orta Asya, pek çok milletten ticaret erbabının buluşma mekânı olmuştur. Uzak Doğu ile Orta Doğunun eski bir ticaret transitisi, ipek yolunun geçiş yeri olan Orta Asya'da Arap, İranlı, Türk, Çin ve Hintli tüccarlar yan yana gelirler (Mantran, 1981: 128).

Orta Asya'daki Arap varlığı içerisinde konumuz itibariyle en dikkat çekici husus, özellikle Emeviler dönemindeki baskılar sebebiyle Orta Asya topraklarına göç eden ehlibeyt ve ehlibeyt dostlarıdır.

Emevi zulmü esnasında hassaten Alevi hanedanına karşı gösterilen takibattan firara mecbur olan Aleviler Irak, Türkistan ve İran yaylalarına yayıldılar. Taberistan, Azerbaycan, Hazar Denizi sahillerinde gittikçe Alevi adetleri çoğaldı (Balcıoğlu, 1940: 49). Taberistan ve Hazar Denizi ile Tarbagatay arasında yaklaşık 3500 kilometre gibi oldukça uzun bir mesafe bulunmaktadır. Ancak ehlibeyt merkezli İslam anlayışını Hazar Denizi sahilleriyle sınırlandırmak elbette ki yanlış olacaktır, zira ehlibeyt sevgisiyle dolu Arap Müslümanların fetih, irşat, göç, ticaret gibi çeşitli sebeplerle Orta Asya'nın başka bölgelerinde de varlığı bilinmektedir.

Emevi baskısından bunalan Hz. Peygamberin akrabaları, kurtuluşu Türkistan'a ve Türklerin yanına göç etmekte buldular. Hz. peygamberin evlatlarının haksız yere Emeviler tarafından öldürülmüş olması, geride kalanların da kendilerine sığınması Türkler arasında ehlibeyt muhabbetinin artmasına ve yayılmasına sebep olmuştur (Altınok, 2001: 208).

Bu bilgilerden hareketle ehlibeyt ve ehlibeyt dostlarının Taberistan ve Hazar Denizi sahillerinden Çimkent dolaylarına gittikleri düşünülebilir. Aradaki mesafenin uzaklığına karşın Taberistan ile Çimkent arasında Semerkand, Buhara gibi İslamlaş-tırma faaliyetlerinin yoğun olarak gerçekleştirildiği önemli şehirlerin bulunması bu bölgenin cazibesini artırmış olabilir.

Görüldüğü gibi gerek ilk dönem Arap fetihleri gerek ticaret faaliyetleri gerekse Emevi baskısı sonucu gerçekleşen göçler, İpek Yolu güzergâhına işaret etmektedir. Batıdan Taberistan, Hazar Denizi kıyıları, Semerkand, Buhara, Sayram; doğudan Şi’an bölgesi vasıtasıyla Müslüman Arapların Orta Asya’nın içlerine doğru, özellikle de ilk Müslüman Türklerin yaşadığı Tarbagatay’a, gelmiş olmaları mümkündür.

Bütün bu coğrafyaya yayılan İslamiyet’in ehlibeyt merkezli kolunun Sayram kaynaklı olma ihtimali kuvvetlidir. Batı Türkistan’daki Çimkent şehrinin doğusunda yer alan ve tarihi ipek yolu üzerinde bulunan Sayram, XI. yüzyılın ikinci yarısında Ahmed-i Yesevî’nin doğduğu yerdir (Eraslan, 1989: 159, 160). Aynı zamanda Sayram, ehlibeyt sevgisiyle temellendirilen İslam anlayışını temsil eden Yeseviliğin merkezi konumundadır. Seyit neslinden olduğuna inanılan Ahmed-i Yesevî’nin atalarına ait türbe ve yatırımlarında bu coğrafyada yer alması bu hususu güçlendirmektedir.

Nesepname’ye göre Yesevî’nin 7. kuşak atası Evliya Ata’nın türbesi Taraz’da, 6. kuşak dedeleri İshak Bap ve Baba Ata’nın türbeleri Türkistan’da, Yesevî’nin dedesi Mahmudhan Ata’nın türbesi Tülkibas’ta, Yesevî’nin babası İbrahim Ata ve annesi Karaş Ana’nın türbeleri ise Sayram’dadır (Çınar, 2016: 150-152).

Bu bölgede yaşayan ehlibeyt ve ehlibeyt dostlarının Hoca Ahmed-i Yesevî’den önceki bir tarihte ilk Müslüman Türklerin yaşadığı Tarbagatay bölgesine giderek XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud’un haritasında yer verebileceği kadar önemli bir merkez olan “Alevi Şehri”ni oluşturdukları düşünülebilir.

5. Sonuç

Kâşgarlı Mahmud’un XI. yüzyılda kaleme aldığı *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te yer alan Türk dünyası haritasında geçen “Alevi Şehri” şeklinde Türkçeye aktarabileceğimiz “Beldetü’l-Aleviyye” tamlamasında kullanılan “Alevi” sözcüğünün, dönemin diğer kaynakları da dikkate alındığında, “ehlibeyt” anlamında kullanılmış olduğunu düşünmekteyiz. “Alevi Şehri”nin, ehlibeyt ve ehlibeyt dostlarının veya ehlibeyt merkezli İslam anlayışını benimseyen Müslümanların yaşadığı bir yerleşim yerini ifade ettiği kanaatindeyiz.

Coğrafi veriler değerlendirildiğinde “Alevi Şehri”nin şu anki coğrafi konumu, Çin’in Sincan Uygur Özerk bölgesinin kuzeyinde Kazak Özerk İli içerisinde yer alan Tarbagatay İli dolaylarına işaret etmektedir.

Orta Asya’daki Arap Müslümanların varlığı dikkate alındığında, Emevi zulmünden kaçan ehlibeyt ve ehlibeyt dostlarının Horasan, Taberistan, Hazar Denizi çevresine göçleri, Kuteybe bin Müslim zamanında Semerkand ve Buhara’daki yoğun İslamlaştırma faaliyetleri, aynı yüzyıllarda Hz. Muhammed’in soyundan geldiğine inanılan Ahmed-i Yesevî’nin atalarının Sayram civarındaki varlığı, Şi’an bölgesine yerleşen Müslüman Araplar ve bu yerleşim yerlerinin tarihi ipek yolu güzergâhında yer alması, “Alevi Şehri”nin güneybatıdan ve güneydoğudan gelen göçlerle kurulmuş bir yerleşim yeri olabileceği fikrini kuvvetlendirmektedir.

XI. yüzyılda Orta Asya'nın iç kesimlerinde "Alevi Şehri" olarak isimlendirilen bir yerleşim yerinin varlığı, Alevi kavramının kaynağının Orta Asya'ya dayandığını, temelinde de ehlibeyt sevgisi olduğunu ispatlar niteliktedir.

Kaynakça

- Akalın, Haluk. (2008). *Bin Yıl Önce Bin Yıl sonra Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Luga-ti't-Türk*. Ankara: TDK Yayınları.
- Altınok, Baki Yaşa. (2001). "Ehl-i Beyt ve Türkler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. 18: 206-212.
- Arat, Reşid Rahmeti. (1979). *Kutadgu Bilig I Metin*. 2. Baskı. Ankara: TDK Yayınları.
- Aydın, Erhan. (2015). *Orhon Yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.
- . (2016). *Eski Türk Yer Adları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Ayverdi, İlhan. (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. C.I., İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Balçoğlu, Tahir Harimi. (1940). *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*. Ankara: Kanaat Kitabevi.
- Bozgeyik, Burhan. (2000). *Oniki İmam ve Alevilik*. İstanbul: Tür Dav Yayınları.
- Ceylan, Ertuğrul. (2016). "Çin Kaynaklarına Göre İslamiyet'in Çin'e Girişi". *Cur Res Soc Sci*. 2/2: 27-36.
- Chavannes, Edouard. (2007). *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*. Çev. Mustafa Koç. 2. Baskı. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Çınar, Ali Abbas. (2016). "Güney Kazakistan'da Hoca Ahmed Yesevi Soyuna Bağlı Yatırlar/Türebeler". *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Sempozyumu* 1: 148-155.
- Duman, M. Zeki. (2011). "Heterodoksi Bir İnanç Olarak Alevilik". *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks* 3/1: 191-208.
- Eraslan, Kemal. (1989). "Ahmed Yesevi". *İslam Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları 159-161.
- Ercilasun, Ahmet Bican vd.(2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk Giriş – Metin – Çeviri – Notlar - Dizin*, Ankara: TDK Yayınları.
- Esin, Emel. (1978). *İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gül, İbrahim. (2014). "Bir Sosyal Sistem Olarak Alevilik". *Hünkâr Alevilik Bektaşilik Akademik Araştırmalar Dergisi* 1/1: 67-82.
- Gürsoy, Muzaffer. (2012). "Doğu Kazakistan Tarbagatay Yamacındaki Şilikti Baygıtöbe Kurganı". *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 1/3: 40-54.

- Kafesoğlu, İbrahim. (1998). *Türk Milli Kültürü*. 18. Baskı. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Karatayev, Olcobay. (2013). "Tarbagatay Kırgızları ve Kökeni", *Siberian Studies* 1/3: 1-16.
- Kineşçi, Erdiñç. (2017). "Alevilik Kimliği". *Journal of Current Researches on Social Sciences* 7/1: 243-264.
- Kitapçı, Zekeriya. (2004). *Türkler Nasıl Müslüman Oldu?*. Konya: Yedi Kubbe Yayınları.
- Korkmaz, Esat. (2005). *Alevilik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Lee, HeeSoo. (1988). *İslâm ve Türk Kültürünün Uzak Doğu'ya Yayılması*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mantran, Robert. (1981). *İslâmın Yayılış Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar)*. Çev. İsmet Kayaoğlu. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Nalbant, Mehmet Vefa. (2014). "Bir Kültür Mühendisi Kâşgarlı Mahmud ve Eseri Divanü Lügati't-Türk". *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. Eskişehir: Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB) 553-562.
- Recebov, Rüstam. (2011). "Orta Asya'nın Türk Dilli Arapları". *Gazi Türkiyat Türko- loji Araştırmaları Dergisi* 1/9: 201-208.
- Redhouse, Sir James W. (2011). *Turkish and English Lexion*. 4. Baskı. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Salman, Hüseyin. (2001). "Karluklar". *İslam Ansiklopedisi*. C. 24. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları 509-510.
- Salman, Hüseyin. (2014). "Karluk Devleti'nin Kuruluş Tarihi Meselesi". *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/1: 1-7.
- Sarı, İbrahim (2017). *Büyük Türk Tarihi*. Antalya: Nokta E-Book Yayıncılık.
- Steingass, F. (2005). *Persian – English Dictionary*. 1. Baskı. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sümer, Faruk. (1962). "Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış". *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi* 20/3-4: 213-245.
- Taşagıl, Ahmet. (2010). "Talas Savaşı". *İslam Ansiklopedisi*. C. 39. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları 501.
- Tezcan, Mehmet. (2012). "Yabgu Ünvanı ve Kullanımı". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 48: 305-342 .
- Turan, Ahmet vd. (2008). "Tarihten Günümüze Anadolu Aleviliği". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/26-27: 11-24.
- Wang-Zin-Shan, Celaledin. (1960). "Çin'de İslamiyet". *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 2/4: 157-188.

